

**PRISILNI SMJEŠTAJ OKRIVLJENIKA
KAO DUŠEVNO OBOLJELIH OSOBA
– ustavni i konvencijski standardi u praksi hrvatskih sudova**

**FORCED ACCOMMODATION OF MENTALLY ILL DEFENDANT
– constitutional and conventional standards in Croatian jurisprudence**

IVANA ĐURAS¹

Deskriptori: Mentalni poremećaji – zakonodavstvo; Prisilni smještaj mentalnih bolesnika – zakonodavstvo; Prava pacijenata – zakonodavstvo; Ljudska prava – zakonodavstvo; Sudska psihijatrija; Vještačenje; Kazneno zakonodavstvo; Hrvatska

Sažetak. Članak obrađuje problematiku zaštite ustavnih prava duševno oboljelih osoba kojima je u sudskim postupcima određen prisilni smještaj i koje su vještačene radi utvrđivanja njihova stanja ubrojivosti. Ustavni sud Republike Hrvatske u svojim odlukama vezanima za prisilni smještaj i vještačenje te posebno osjetljive populacije primjenjuje standarde utvrđene judikaturom Europskog suda za ljudska prava u kontekstu ocjene prava na pravično suđenje. Sadržaj tog ustavnog prava, propisanog člankom 29. Ustava Republike Hrvatske, ograničen je na procesna jamstva pravičnog suđenja pa Ustavni sud, ocjenjujući navode ustavne tužbe sa stajališta tog ustavnog prava, ispituje eventualno postojanje procesnih povreda u postupcima pred sudovima i na temelju toga ocjenjuje je li postupak bio vođen na način koji je duševno oboljeloj osobi osigurao pravično suđenje. Dosljedna implementacija zakonodavnih rješenja propisanih Zakonom o zaštiti osoba sa duševnim smetnjama i Zakonom o zaštiti prava pacijenata u sudske odluke obrana je prava duševno oboljelih osoba na pravično suđenje.

Descriptors: Mental disorders – legislation and jurisprudence; Commitment of mentally ill – legislation and jurisprudence; Patient rights – legislation and jurisprudence; Human rights – legislation and jurisprudence; Forensic psychiatry; Expert testimony; Criminal law; Croatia

Summary. The following article deals with issues of protection of constitutional and convention rights of mentally ill defendants who were in forced accommodation. In court proceedings experts in psychiatry usually determine mental state and ability of defendants to participate in court process. The Constitutional court of the Republic of Croatia in its decisions relating to forced accommodation of mentally ill defendants applies standards established by the European Court of Human Rights in the context of the assessment of the right to a fair trial. The content of the constitutional right to a fair trial prescribed by Article 29 of the Constitution of the Republic of Croatia is limited to procedural guarantees of fair trial, and the Constitutional court, considering the allegations of constitutional complaint from the standpoint of this constitutional right, examines the possible existence of procedural violations in proceedings before courts and, on that basis, the procedure was conducted in a way that a fair trial was provided to the mentally ill person as the applicant of the constitutional complaint. The consistent implementation of legislative solutions provided by the Law on protection of persons with mental disorders and the Law on the protection of patients' rights in court decisions is the first line of defense of their right of mentally ill persons to a fair trial. This high democracy standard is necessary due to protection of that vulnerable population.

Liječ Vjesn 2018;140:267–273

Cilj ovoga stručnog članka jest upoznati liječnike vještaka sudske medicine psihijatrijske specijalnosti s judikaturom redovitih sudova u Republici Hrvatskoj i ustavno-sudskom zaštitom najosjetljivije skupine pacijenata – onih što su počinili kazneno djelo u stanju neubrojivosti zbog neke duševne bolesti ili duševnog poremećaja, a koji su, prema praksi sudskomedicinskih vještaka, takve težine i naravi da je radi zaštite i pacijenta okrivljenika i njegove bliže okoline i društva u cjelini, jedina opravdana mjera u preventivno-represivnom pogledu smještaj u psihijatrijsku ustanovu.

Nakon nužnih preliminarnih koraka, koje prema takvom rizičnom pacijentu poduzima u svojoj stručnoj specijalnosti psihijatrija, slijedi pravni odgovor na pitanja kao što su: odgovornost za počinjeno kazneno djelo, naknada

štete, i materijalne i nematerijalne, nastavak mjera sigurnosti ili mjera opreza prema rizičnim pacijentima osuđenima i dr. Pred sudovima u predviđenim sudskim postupcima nerijetko zbog prirode stvari i posebno osjetljive populacije osuđenih ili tuženih osoba koje su ujedno i psihički bolesne, pa čak i vještačene kao neubrojive, nastavljaju se zakonski predviđene mjere i radnje koje će izrečene u sudskim odlukama, presudama ili rješenjima, uz liječenje i saniranje primarnih zdravstvenih posljedica

¹Ustavni sud Republike Hrvatske (Ivana Đuras, dipl. iur., samostalna ustavnosudska savjetnica)

Adresa za dopisivanje: I. Đuras, Ustavni sud Republike Hrvatske, Trg svetog Marka 4, 10000 Zagreb

Prilježeno 18. prosinca 2017., prihvaćeno 9. srpnja 2018.

kod pacijenta okrivljenika, kao cilj imati i njegovo ozdravljenje u realnim okvirima svakoga konkretnog slučaja i željeni uspješni povratak u društvo te reintegraciju.

Sukladno prethodno navedenim ciljevima koje ostvaruje sudska praksa prema neubrojivim osobama, dakle pacijentima psihijatrijske etiologije i ujedno okrivljenicima ili štetnicima, razmotrena je recentna ustavnosudska praksa, koja na razini zaštite temeljnih ljudskih prava i sloboda svakoga čovjeka, osobito prava na život, slobodu, liječenje, pravično suđenje, zaštitu doma i obitelji i dr., znači posljednju mogućnost zaštite u hrvatskome pravnom sustavu, slijedom čega podnositelji ustavnih tužba mogu pokušati dokazati povredu svojih temeljnih ljudskih prava i sloboda pred Europskim sudom za ljudska prava u Strasbourgu pozivajući se na imanentne odredbe Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.¹

Ustavne tužbe

Ustavne tužbe podnositelja, koji su ujedno duševno oboljele osobe, a u zakonodavstvu Republike Hrvatske nazivaju se neubrojivim osobama,² vezane su većinom uz određivanje prisilnog smještaja i zakonitoga psihijatrijskog vještačenja.³

Praksa Europskog suda za ljudska prava⁴ obvezatna je za sudove država potpisnica, kao i država članica Europske unije, slijedom čega je obvezujuća i za Republiku Hrvatsku. ESLJP je u nekoliko odluka zauzeo važne standarde prilikom odlučivanja o pravima duševno oboljelih osoba, koje je u svoju praksu ugradio i Ustavni sud.

Osnovni standard utvrđen je u presudi *Varbanov protiv Bugarske*⁵ kojom su postavljena tri „minimalna“ uvjeta za pritvaranje osobe zbog duševne bolesti. Prema navedenoj presudi, mora se pouzdano dokazati („objektivnim medicinskim vještačenjem“) da je riječ o duševno oboljeloj osobi (osim u slučaju hitnih postupaka), duševni poremećaj osobe „mora biti takva stupnja težine da doista nalaže prisilno zatvaranje“ i valjanost daljnjeg zatvaranja „ovisi o trajanju utvrđenoga duševnog poremećaja“ (drugim riječima, produljenje pritvaranja osobe ovisi o „intenzitetu poremećaja“, što iziskuje daljnje psihijatrijske dokaze temeljene na objektivnome medicinskom vještačenju).

Zadaća je ponajprije mjerodavnih tijela (sudova i drugih upravnih tijela) da ocijene dokaze koji su pred njima izvedeni u konkretnom predmetu te zatim donesu odluku o tome treba li pojedinac biti lišen slobode kao „duševni bolesnik“. U ustavnopravnom kontekstu to znači da mjerodavna tijela (sudovi) moraju detaljno ispitati svako lišenje slobode kako bi osobe lišene slobode uživale djelotvornu procesnu zaštitu protiv svojevoljnog/arbitrarnog pritvaranja.

Cilj zaštite duševno bolesnih osoba sadržan je u članku 5. stavku 1. točka (e) Konvencije koji između ostalog pro-

pisuje da svatko ima pravo na slobodu i osobnu sigurnost te da se nitko ne smije lišiti slobode, osim (...) ako se radi o pritvaranju umobolnika (...) i u postupku propisanom zakonom. Stoga, radi poštovanja citiranoga konvencijskog prava, ako se radi o zakonitom lišenju slobode, postupak koji dovodi do prisilnog smještaja pojedinca u psihijatrijsku ustanovu mora nužno pružiti jasna i učinkovita jamstva protiv svojevoljnosti s obzirom na ranjivost osoba koje pate od duševnih poremećaja i potrebu da se iznesu vrlo važni razlozi kojima se opravdava svako ograničenje prava na slobodu. Immanentom tom konvencijskom pravu jest članak 22. Ustava Republike Hrvatske.⁶

Normativna podloga

U odnosu prema ustavnoj i konvencijskoj praksi zaštite duševno oboljelih osoba, mjerodavnim se pokazuje Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama,⁷ Zakon o zaštiti prava pacijenata⁸ te Zakon o kaznenom postupku.⁹ Ustav i Konvencija na najvišoj razini propisuju zaštitu osoba s duševnim smetnjama i postavljaju osnovni standard za spomenuta legislativna rješenja. U nastavku se daje prikaz mjerodavnog zakonodavstva u dijelovima koji su iskorišteni prilikom ocjene ustavnih tužba koje su podnijele neubrojive osobe.

Člankom 16. stavkom 2. Ustava propisano je da svako ograničenje slobode ili prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakome pojedinom slučaju. Članak 22. Ustava ističe da su čovjekova sloboda i osobnost nepovredive te da se nikomu ne smije oduzeti ili ograničiti sloboda, osim kada je to određeno zakonom, o čemu odlučuje sud.

Pravo na slobodu osoba s duševnim smetnjama (prema tekstu Konvencije: umobolnika) zajamčeno člankom 5. stavkom 1. točkom (e) Konvencije, može se ograničiti samo pod uvjetima i u slučajevima propisanim Konvencijom, pri čemu su članak 22. Ustava i članak 5. stavak 1. točka (e) Konvencije međusobno usporedivi.

Člankom 318. Zakona o kaznenom postupku („Narodne novine“ broj 152/08., 76/09., 89/11. i 121/11. – pročišćeni tekst, 143/12. i 56/13., u daljnjem tekstu: ZKP/08) propisano je da ako u mišljenju vještaka ima proturječnosti ili nedostataka ili se pojave osnove sumnje u točnost danog mišljenja, a ti se nedostaci ili sumnja ne mogu ispraviti ponovnim ispitivanjem vještaka, zatražit će se mišljenje drugog vještaka.

Ključni zakon koji je detaljno propisao zaštitu osoba s duševnim smetnjama noveliran je 2014. godine. Novi ZZoDS u bitnome nije mijenjao niti odstupio od osnovnih načela i standarda postupanja prema osobama s duševnim smetnjama, već je ojačao prava i propisao bolju zaštitu osoba s duševnim smetnjama i uskladio ih u prvom redu s međunarodnim dokumentima¹⁰ te sa Zakonom o kaznenom postupku. Zakonodavac je osobitu pozornost posvetio potrebama iz prakse, što se, prije svega, odnosi na mogućnost psihijatrijskog liječenja neubrojive osobe na

¹ „Narodne novine – Međunarodni ugovori“ br. 18/97, 6/99 – pročišćeni tekst, 8/99 – ispravak, 14/02 i 1/06, dalje u tekstu: Konvencija.

² U daljnjem tekstu kod analize ustavnih tužba nazivamo ih podnositeljima.

³ Ako su ispunjene sve potrebne pretpostavke za ocjenu ustavnih tužba, Ustavni ih sud rješava odlukama (meritorno rješavanje). Međutim, kada se ustavnom tužbom osporava rješenje kojim su određeni upućivanje i prisilno zadržavanje podnositelja upravo radi obavljanja vještačenja koje je nužno radi ocjene njegove raspravne sposobnosti, zauzeto je stajalište da se ne radi o pojedinačnom aktu iz članka 62. Ustavnog zakona o Ustavnom sudu te se donosi rješenje o odbačaju ustavne tužbe.

⁴ U daljnjem tekstu: ESLJP.

⁵ Presuda od 5. listopada 2000., zahtjev br. 31365/96, § 45.

⁶ „Narodne novine“ br. 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10 i 5/14.

⁷ „Narodne novine“ br. 76/14; u daljnjem tekstu: ZZoDS.

⁸ „Narodne novine“ br. 169/04 i 37/08; u daljnjem tekstu: ZoZPP.

⁹ „Narodne novine“ br. 152/08, 76/09, 89/11, 121/11 – pročišćeni tekst, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14 i 70/17; u daljnjem tekstu: ZKP.

¹⁰ Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine, UN-ova Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, praksa Europskog suda za ljudska prava i dr.

slobodi, mogućnost davanja izjave za slučaj buduće nesposobnosti za davanje pristanka, unaprjeđenje odredaba koje propisuju dobrovoljni smještaj. Posebna pozornost usmjerena je i unaprjeđenju teksta Zakona s obzirom na pojačanu zaštitu djece s duševnim smetnjama.

ZZoDS u glavi VI. detaljno propisuje uvjete zadržavanja i smještaja osobe s duševnim smetnjama u psihijatrijsku ustanovu, kojima su obuhvaćeni dobrovoljni smještaj, smještaj bez pristanka, prisilno zadržavanje i prisilni smještaj, produženje prisilnog smještaja i pravni lijekovi. Također su uređena pitanja otpusta iz psihijatrijske ustanove, prijevremenog otpusta i privremenog izlaska.

Uz dobrovoljni smještaj i prisilni smještaj uvedena je i treća kategorija smještaja nebrojivih osoba – smještaj bez pristanka – što je usklađeno s presudama ESLJP-a u predmetima *H. L. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2004.), *Shtukaturov protiv Rusije* (2008.), *S. protiv Bugarske* (2012.) i *S. protiv Češke Republike* (2012.), kao i po uzoru na komparativna legislativna rješenja. Smještaj bez pristanka odnosi se na osobe s duševnim smetnjama za koje je pristanak dala osoba od povjerenja ili zakonski zastupnik (zamjenski pristanak), čijim je rješenjem omogućeno usklađivanje s međunarodnim standardima.

Odredbe kojima je propisan prisilni smještaj promijenjene su u pogledu postupanja policijskih službenika. Prethodnim ZZoDS-om propisano je trajanje prijma do 72 sata, tijekom kojih nema sudske zaštite za primljenu osobu sve do odluke psihijatra o prisilnom zadržavanju. U skladu s člankom 5. Konvencije novim je ZZoDS-om to vrijeme skraćeno na do 48 sati te je dodatni oblik zaštite prava na slobodu osoba s duševnim smetnjama.

Procesne odredbe ZZoDS-a propisale su specijalizacije sudaca koji u županijskim sudovima odlučuju u postupcima prisilnog smještaja u psihijatrijsku ustanovu (članak 34.), a proširene su i ovlasti županijskih sudova tako da nisu vezani samo mišljenjem vještaka psihijatra, već mogu utvrđivati sve činjenice i izvoditi dokaze važne za donošenje sudske odluke neovisno o prijedlozima stranača, čime je ispunjena jedna od traženih mjera pri ispunjenju presude Europskog suda za ljudska prava u predmetu *X i Y protiv Hrvatske* (2011.).

U skladu s člankom 12. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom propisano je i da osobe lišene poslovne sposobnosti ili djelomično lišene poslovne sposobnosti mogu radi zaštite svojih prava i interesa poduzimati radnje u postupku sukladno njihovoj sposobnosti shvaćanja značajna poduzetih radnja i pravnih posljedica.

Iako je prethodno vrijedeći ZZoDS propisivao mogućnost sudjelovanja osobe s duševnim smetnjama na raspravi koja se može održati u psihijatrijskoj ustanovi, praksa je pokazala da su se rasprave održavale u prostoru suda i redovito u odsutnosti osobe s duševnim smetnjama o čijem se smještaju odlučivalo. Novim ZZoDS-om izmijenjene su odredbe koje se odnose na sudjelovanje osoba s duševnim smetnjama u postupku tako da je propisano obvezatno sudjelovanje osobe s duševnim smetnjama na raspravi koja se mora održati u psihijatrijskoj ustanovi, a samo iznimno na sudu. Time je osigurano pravo osobe s duševnim smetnjama da sudjeluje u postupku koji se na nju odnosi u skladu s pravnim stajalištem zauzetim u presudi ESLJP-a u predmetu *Shtukaturov protiv Rusije* (2008.), a osiguranjem prisutnosti osobe s duševnim smetnjama na glavnoj raspravi ispunjava se i jedna od generalnih mjera u predmetu *X i Y protiv Hrvatske* (2011.).

Sudska je praksa pokazala manjkavosti u postupcima vještačenja, što je osobito vidljivo u manjim sredinama gdje su vještaci redovito i zaposlenici psihijatrijskih ustanova te odlučuju o prisilnom zadržavanju osobe u sudskom postupku. ZZoDS-om je uvedena mogućnost da sud može, a na prijedlog prisilno zadržane osobe ili njezina odvjetnika mora pribaviti pisani nalaz i mišljenje jednog od vještaka psihijatra koji nije zaposlen u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj se nalazi zadržana osoba, čime su ispunjeni zahtjevi koje postavljaju članci 5. i 6. Konvencije, a tiču se prava na zaštitu od svojevoljnog odlučivanja o pitanju slobode kretanja te prava na kvalitetno vještačenje u sudskom postupku.

Glava VII.¹¹ uvela je kao novinu psihijatrijsko liječenje nebrojive osobe na slobodi koje određuje sud u kaznenom postupku kada su ispunjeni kriteriji za prisilni smještaj nebrojive osobe (postojanje teže duševne smetnje i vjerojatnost ponovnog počinjenja težega kaznenog djela), ali je za uklanjanje opasnosti od ponovnog počinjenja težega kaznenog djela dostatno liječenje nebrojive osobe na slobodi. Obvezatno psihijatrijsko liječenje na slobodi bilo je propisano i nekadašnjim krivičnim zakonodavstvom, ali kao sigurnosna mjera, dok se, prema ZZoDS-u, ponovo uvodi zbog važnosti rehabilitacije i resocijalizacije osoba koje su počinile kažnjivo djelo u nebrojivu stanju. Prihvaćeno je stajalište da je za uklanjanje opasnosti dostatno liječenje na slobodi, kao i zbog tendencije deinstitutionalizacije ustanova, što se provodi radi poboljšanja kvalitete usluga i kvalitete života osoba s duševnim smetnjama. Ovakvo liječenje određuje se prvi put u trajanju od šest mjeseci s mogućnošću produljenja. ZZoDS-om je razrađeno i postupanje tijela koja se „bave“ nebrojivim osobama (psihijatrijska ustanova i sud).

Ako nebrojiva osoba bez opravdanog razloga ne započne liječenje na slobodi, mjerodavni će sud donijeti rješenje o određivanju prisilnog smještaja nebrojive osobe u psihijatrijsku ustanovu u trajanju od 30 dana, a nakon proteka tog roka psihijatrijsko liječenje nebrojive osobe nastavit će se na slobodi, osim ako na prijedlog psihijatrijske ustanove sud ne donese rješenje o produženju prisilnog smještaja. Ako je unatoč liječenju došlo do pogoršanja zdravstvenog stanja nebrojive osobe, sud će pokrenuti postupak za prisilni smještaj te osobe u psihijatrijsku ustanovu prema odredbama za civilni smještaj. U VII. glavi ZZoDS-a propisani su i postupci određivanja, provođenja i produljenja prisilnog smještaja te otpust, a kao novina uvedena je i mogućnost zamjene prisilnog smještaja psihijatrijskim liječenjem na slobodi, ali tek nakon proteka roka od šest mjeseci na koji je prvi put bio određen prisilni smještaj nebrojive osobe od suda u kaznenom postupku.

Mjere prisile propisane glavom VIII. ZZoDS-a ograničene su samo na opasnosti koje proizlaze iz ponašanja osoba s duševnim smetnjama kojima se ugrožavaju zdravlje ili život njih samih ili drugih osoba, dok je izostavljena mogućnost primjene tih mjera pri oštećenju ili uništenju imovine. Propisano je načelo proporcionalnosti vezano uz trajanje mjera prisile, a navedena je i potreba za primjenu neprisilnih mjera. Propisane novine u skladu su s člankom 3. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te pravnim stajalištima Europskog suda za ljudska prava u predmetu *Bureš protiv Češke Republike* (2012.).

¹¹ Naslova „Nebrojive osobe u kaznenom postupku“.

Članak 10. ZoZPP-a propisao je da pacijent ima uvijek pravo tražiti drugo stručno mišljenje o svojem zdravstvenom stanju (članak 8. stavak 1. ZoZPP-a), a da je drugo stručno mišljenje iz tog stavka pacijentu, na usmeni ili pisani zahtjev, obvezatan dati svaki zdravstveni radnik visoke stručne spreme i odgovarajuće specijalizacije, koji nije sudjelovao u izravnom pružanju određenog oblika zdravstvene usluge pacijentu (prema članku 9. ZoZPP-a). Naime, člankom 8. ZoZPP-a propisano je pravo pacijenta na obaviještenost o svim okolnostima vezanima uz njegovo zdravstveno stanje i liječenje na način prilagođen i razumljiv svakom pojedincu.

Praksa Ustavnog suda RH – tri slučaja

Iz slučaja u povodu ustavne tužbe podnositelja (okrivljenika u kaznenom postupku) proizlazi da je uhićen zbog postojanja osnovane sumnje na počinjenje kaznenog djela prijetnje, zbog čega su provedene pretraga doma i drugih prostorija podnositelja i pretraga pokretne stvari (osobnog računala). Od podnositelja je oduzeta veća količina vatrenog oružja, eksplozivnih tvari i streljiva, a tijekom istrage provedeno je psihijatrijsko vještačenje podnositelja od sudske vještakinje za psihijatriju koja je zaposlenik Bolnice za osobe lišene slobode. Dijagnoza paranoidne shizofrenije postavljena je nakon dva susreta vještakinje i podnositelja u navedenoj bolnici, a utvrđeno je da podnositelj do vremena postavljanja sporne dijagnoze nije bio psihijatrijski liječen. Općinsko državno odvjetništvo podnijelo je protiv podnositelja optužnicu zbog počinjenja kaznenog djela nedopuštenog posjedovanja, izrade i nabavljanja oružja i eksplozivnih tvari u nebrojivu stanju, a raspravnu sposobnost ocjenjivao je liječnik vještak psihijatrijske struke koji je prilikom ocjenjivanja raspravne sposobnosti iskazao da je podnositelj raspravno sposoban i da nije opasan za okolinu. Podnositelj je predlagao ponovno provođenje vještačenja radi procjene opravdanosti prisilnog smještaja od neovisnog liječnika vještaka psihijatrijske struke. Prvostupanjskom presudom utvrđeno je da je podnositelj počinio kazneno djelo u nebrojivu stanju i na osnovi vještačkog nalaza rješenjem suda podnositelju je određen prisilni smještaj temeljem članka 554. stavka 1. ZKP-a/08 u trajanju od šest mjeseci. Podnositelj se obraćao Povjerenstvu za zaštitu pacijenata grada Zagreba, koje je utvrdilo da podnositelj nije ostvario zakonsko pravo na drugo stručno mišljenje, da bude potpuno obaviješten o svim dijagnostičkim i terapijskim postupcima koji su prema njemu primijenjeni te da ostvari pravo odbiti propisanu medikamentnu terapiju, što su on osobno i njegovi roditelji izričito zatražili. Ustavni sud ukinuo je osporene presude odlukom o prihvaćanju ustavne tužbe¹² navodeći da nije našao opravdani razlog ili druge objektivne okolnosti, koje bi dopustile da podnositelja institucionalno vještači sudski vještak psihijatrijske struke, a koji je istodobno bio zadužen za liječenje podnositelja u Bolnici za osobe lišene slobode, i smatrajući da se provođenje spornog vještačenja ne doima pravično u odnosu prema podnositelju te nije zakoniti temelj za donošenje osporene prvostupanjske presude.

U izloženom slučaju utvrđena je povreda prava na pravično suđenje, jer redoviti sudovi nisu iznijeli ozbiljne,

relevantne i dostatne razloge za svoje odluke, odnosno svoja pravna stajališta nisu obrazložili na način koji bi uklonio sumnju u arbitrarnost postupanja i odlučivanja. Razlozi su to što su obje presude obrazložene samo pozivanjem na vještačenje ili pozivanjem na mišljenje vještaka koji je u trenutku vještačenja i liječio podnositelja, a kojeg je odabrala, sukladno zakonskim propisima, suprotstavljena strana (općinski državni odvjetnik) i čiji vještački nalaz i mišljenje podnositelj nije mogao na jednak način provjeriti ili preispitati provođenjem predloženoga drugog vještačenja. Stoga su postojale objektivna potreba za preispitivanjem navoda vještaka psihijatra, koji su primjedbama podnositelja dovedeni u pitanje, provođenjem drugog, institucionalnog vještačenja od neovisnog vještaka psihijatrijske struke koji ujedno nije liječnik podnositelja ustavne tužbe, kao i potreba za dovođenjem tih navoda u korelaciju sa zahtjevima mjerodavne materijalno-pravne zakonske norme.

U predmetu broj: U-III-1048/2015 Ustavni sud također je donio odluku¹³ o prihvaćanju ustavne tužbe u odnosu prema zakonitosti prisilnog smještaja. U navedenom slučaju podnositelj je kao službeni vozač Općinskog suda u nebrojivu stanju dulje vrijeme pratio jednog od sudaca te mu ozbiljno prijetio i u jednom trenutku nasilno mu uzeo i zadržao naočale. Prvostupanjskom presudom utvrđeno je da je podnositelj u stanju nebrojivosti počinio kaznena djela prijetnje, nametljivog ponašanja i krađe te mu je određen prisilni smještaj u psihijatrijsku ustanovu u trajanju od šest mjeseci.

Na temelju članka 46. stavaka 1. i 2. ZZODS-a podnositelj je osobno uputio molbu psihijatrijskoj ustanovi da mu se omogući privremeni izlazak u trajanju od 12 sati radi pribavljanja drugoga liječničkog mišljenja o njegovoj ubrojivosti. Navedenu molbu psihijatrijska ustanova prosljedila je Županijskom sudu kao mjerodavnom tijelu i o tome obavijestila podnositelja, nakon čega je podnositelj uputio molbu da mu se omogući „privremeni izlazak iz ustanove ... u trajanju od 12 sati radi pribavljanja drugoga liječničkog mišljenja“. Dopuštenje za prvi privremeni izlazak u trajanju od 7 dana radi „rehabilitacije i adaptacije“ podnositelj je također osobno zatražio od Županijskog suda. Prijedlog za produljenje prisilnog smještaja podnositelja psihijatrijska ustanova dostavila je Županijskom sudu, a dopisom je predložila izlazak/dopust podnositelja u trajanju od dva dana. Podnositelju je rješenjem Županijskog suda postavljen opunomoćenik po službenoj dužnosti. Nakon primitka prijedloga za produljenje prisilnog smještaja sudac je posjetio podnositelja te u nazočnosti opunomoćenika s njime razgovarao. Podnositelj je predložio provođenje novoga psihijatrijskog vještačenja od novoga sudskog vještaka te je predložio, ako mu sud odluči produljiti prisilni smještaj, odobrenje terapijskog izlaska (kod kuće s roditeljima) navodeći da bi brigu o njemu vodili njegovi roditelji, a izjavio je i da pristaje na uzimanje propisane terapije. Rješenjem suda određeno je provođenje novoga psihijatrijskog vještačenja od novog liječnika vještaka iz druge psihijatrijske ustanove koji je u nalazu i mišljenju istaknuo da se još nisu stekli uvjeti za prvi terapijski izlaz te da podnositelj prema svom psihičkom stanju ispunjava kriterije iz čl. 44. tadašnjeg ZZODS-a.

¹² Broj: U-III-726/2014 od 3. srpnja 2014., objavljena u „Narodnim novinama“ br. 90/14.

¹³ Od 15. prosinca 2015., objavljena u „Narodnim novinama“ br. 140/15.

Podnositelj je prigovorio da ga sud nije obavijestio o raspravi na kojoj se odlučivalo o produljenju njegova prisilnog smještaja u psihijatrijskoj ustanovi te se stoga nije mogao očitovati na nalaz i mišljenje vještaka, iako je bio „raspravno sposoban“. Naveo je da je u njegovu slučaju zadovoljena samo forma propisana člankom 49. stavkom 3. ZZODS-a kada ga je sudac posjetio u psihijatrijskoj ustanovi te smatra da je vještak krivo procijenio o postojanju visokog stupnja vjerojatnosti da je podnositelj opasan za okolinu i da bi mogao ponovo počiniti kazneno djelo za koje je zapriječena kazna zatvora u trajanju od najmanje tri godine, smatrajući da način na koji su nalaz i mišljenje vještakinje sačinjeni sudu uopće ne dopušta mogućnost provjere opravdanosti procjene o potrebi produljenja prisilnog smještaja podnositelja.

Ustavni je sud ocijenio da su za „zakonitost“ lišavanja slobode pojedinca bitni postojanje prava na pristup sudu, kao i mogućnost da bude saslušan osobno ili, kada je potrebno, preko nekog oblika zastupanja, odnosno da pojedinac koji je prisilno zadržan u psihijatrijskoj ustanovi zbog svojega psihičkog stanja treba, osim ako ne postoje posebne okolnosti, dobiti učinkovito pravno zastupanje, a koje su mjerodavni sudovi dužni s pojačanom dužnošću nadzirati. Ocijenjeno je da je kontakt između odvjetnika i podnositelja izostao, jer je sve radnje u postupku prisilnog smještaja podnositelj poduzimao sam u svoje ime, a pasivnost u zastupanju pokazao je i drugi odvjetnik. Sudovi pritom nisu poduzeli potrebne mjere da bi ispravili takav položaj podnositelja kojega su time lišili zahtjeva učinkovite pravne pomoći u postupku produljenja njegova prisilnog smještaja u psihijatrijskoj ustanovi, a uređujući sudac nije prilikom posjeta obavijestio podnositelja o njegovim pravima ili razmotrio bilo kakvu mogućnost njegova sudjelovanja u raspravi. Mjerodavni sudovi stoga nisu zadovoljili uvjet potrebne procedure, jer nisu osigurali da postupak bude lišen svojevoljnosti, kako je propisano člankom 5. stavkom 1. točkom (e) Konvencije.

U trećem slučaju Općinski je sud presudio da je podnositelj u nebrojivu stanju počinio prema svojoj liječnici kazneno djelo teške tjelesne ozljede u pokušaju te mu je rješenjem određen prisilni smještaj u psihijatrijsku ustanovu u trajanju od šest mjeseci. Prvostupanjski je sud navedenu odluku donio nakon što je tijekom kaznenog postupka pribavio nalaz i mišljenje sudske vještakinje psihijatrice i (nadopunu) nalaza i mišljenja. Podnositelj je upućen u neuropsihijatrijsku ustanovu radi provođenja prisilnog smještaja. Rukovoditeljica odjela neuropsihijatrijske bolnice u kojoj je bio smješten podnositelj podnijela je pet godina poslije na temelju članka 47. stavka 1. ZZODS-a prijedlog Županijskom sudu za produljenje prisilnog smještaja podnositelja u istoj ustanovi te mu je produljen prisilni smještaj za daljnju godinu dana. U žalbi podnositelja na rješenje o produljenju prisilnog smještaja istaknuto je da je sud potpuno prenio sadržaj prijedloga za produljenje prisilnog smještaja od liječnika smatrajući neprihvatljivim da se pobijana odluka, kao i prethodne odluke o produljenju prisilnog smještaja temelje na vještačenju koje je provedeno davno i samo dopunjeno, a da nakon toga nije provedeno novo vještačenje zdravstvenog stanja pacijenta. U žalbi je istaknuto da u prijedlogu za produljenje prisilnog smještaja nije naveden nijedan razlog koji upućuje na to da je pacijent opasan za okolinu te

da postoji visok stupanj vjerojatnosti da će ponovo počiniti teže kazneno djelo, dok je sud izgubio iz vida da svaka duševno bolesna osoba ne mora biti prisilno smještena u ustanovu. Žalba je odbijena.

Odlukom Ustavnog suda broj: U-III-3797/2015 od 4. veljače 2016. prihvaćena je ustavna tužba podnositelja i ukinute su osporene odluke redovitih sudova te je predmet vraćen na ponovno odlučivanje. Bitnom je smatrana činjenica da sudac Županijskog suda tijekom postupka nije pribavio novi nalaz i mišljenje vještaka psihijatra o psihičkom stanju i daljnjoj potrebi prisilnog smještaja podnositelja, već je rješenje o produljenju prisilnog smještaja donio prihvativši u cijelosti sadržaj prijedloga liječnika koji se temelji na prije provedenim psihijatrijskim vještačenjima. Uvidom u zapisnik s održane usmene rasprave na sudskom odjelu neuropsihijatrijske bolnice utvrđeno je da je opunomoćenik podnositelja – pacijenta predložio sudu pribavljanje nalaza i mišljenja vještaka psihijatra koji nije zaposlen u toj psihijatrijskoj ustanovi, čemu nije udovoljeno, a obrazloženje sudske odluke u cijelosti se zasniva na sadržaju prijedloga za produženje prisilnog smještaja podnositelja u psihijatrijskoj ustanovi. Propust je također u obrazloženju prvostupanjskog rješenja u kojem se sud nije očitovao o prijedlogu opunomoćenice podnositelja za pribavljanje nalaza i mišljenja vještaka psihijatra koji nije zaposlen u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj se nalazi podnositelj, očito smatrajući dostatnim da je „prethodnim vještačenjem utvrđeno da je pacijent osoba koja boluje od shizofrenije paranoidno halucinatornog tipa uz sklonost prekomjernom konzumiranju alkoholnih pića prema simptomatskom tipu“.

Ustavni sud ocijenio je da razlozi kojima se pokušava opravdati daljnji prisilni smještaj podnositelja nisu dostatni, s obzirom na činjenicu dugogodišnjega prisilnog boravka podnositelja u psihijatrijskoj ustanovi i s obzirom na to da su protekle četiri godine od posljednjeg nalaza i mišljenja sudske vještakinje te njihove nadopune. Činjenica da se sud prilikom odlučivanja o daljnjem prisilnom zadržavanju podnositelja u psihijatrijskoj ustanovi nije poslužio novim psihijatrijskim nalazom i mišljenjem, već je svoju procjenu o produljenju prisilnog smještaja temeljio prihvaćanjem argumenata iz prijedloga koji je zasnovan na prije provedenim vještačenjima, ne može zadovoljiti zahtjeve djelotvorne procesne zaštite protiv svojevoljnog (arbitrarnog) produljenja prisilnog smještaja budući da osporena rješenja nisu zasnovana na valjanim psihijatrijskim dokazima utemeljenima na objektivnome medicinskom vještačenju. Stoga mjerodavni sudovi u konkretnom slučaju nisu zadovoljili uvjet potrebne procedure, jer nisu osigurali da postupak bude lišen arbitarnosti.

Praksa Europskog suda za ljudska prava

Europski sud za ljudska prava¹⁴ zauzeo je načelna stajališta u svojim presudama¹⁵ s obzirom na primjenu članka 5. stavka 1. točke (e) Konvencije. Načelna stajališta ESLJP je ponovio i u presudi *M. Š. (br. 2) protiv Hrvatske*

¹⁴ U daljnjem tekstu: ESLJP.

¹⁵ *Winterwerp protiv Nizozemske*, presuda od 24. listopada 1979., zahtjev br. 6301/73; *Varbanov protiv Bugarske*, presuda od 5. listopada 2000., zahtjev br. 31365; *Stanev protiv Bugarske*, presuda od 17. siječnja 2012., zahtjev br. 36760/06 i dr.

ske¹⁶, a Ustavni sud primjenjuje ih u ocjeni ustavnih tužba osoba lišenih slobode temeljem ZZODS-a.¹⁷

U presudi *Varbanov protiv Bugarske* ESLJP je postavio tri „minimalna“ uvjeta za pritvaranje osobe zbog duševne bolesti. Prvi je da se mora pouzdano dokazati „objektivnim medicinskim vještačenjem“ da je riječ o duševno bolesnoj osobi (osim u slučaju hitnih postupaka), drugi je da duševni poremećaj osobe „mora biti takva stupnja težine da doista nalaže prisilno zatvaranje“, a treći se tiče valjanosti daljnjeg zatvaranja, koje „ovisi o trajanju utvrđenoga duševnog poremećaja“ (drugim riječima, produljenje pritvaranja osobe ovisi o „intenzitetu poremećaja“, što iziskuje daljnje psihijatrijske dokaze temeljene na objektivnome medicinskom vještačenju).

Konvencija je člankom 5. stavkom 1. točkom (e) Konvencije dopustila oduzimanje slobode osobama s duševnim smetnjama samo kada je to nužno za obavljanje vještačenja radi utvrđivanja pravno relevantnih činjenica neubrojivosti, smanjene ubrojivosti i raspravne nesposobnosti. No, pritvaranje pojedinca ozbiljna je mjera koja je opravdana samo kad su se druge blaže mjere razmotrile i pokazale se nedostatnima za zaštitu pojedinca ili javnog interesa. To znači da lišenje slobode nije dovoljno uskladiti sa zahtjevima postavljenima člankom 5. stavkom 1. točkom (e) Konvencije koji nalaže usklađivanje s mjerodavnim propisima, već lišenje slobode mora biti ocijenjeno nužnim u konkretnim okolnostima, kako je to ESLJP istaknuo i u presudi *M. S. (br. 2) protiv Hrvatske*. Usto je važno da osoba o kojoj se odlučuje ima pristup sudu i mogućnost da bude saslušana, osobno ili, kada je potrebno, putem nekog oblika zastupanja, što je standard koji je ESLJP istaknuo u presudi *Stanev protiv Bugarske*.

Relevantni pravni standardi iz presude ESLJP-a *Mooren protiv Njemačke* mogu se sistematizirati u tri skupine. Prvi je obveza da lišavanje slobode mora biti u skladu s domaćim pravom, zatim da domaće pravo mora biti određene kvalitete i da svako lišenje slobode mora biti u skladu s ciljem zaštite pojedinca od arbitarnosti. Kada je riječ o načelima koja se primjenjuju na ispitivanje poštovanja domaćeg prava, relevantno je stajalište da nepoštovanje domaćeg prava ima za posljedicu i povredu Konvencije. Naknadno utvrđenje višega domaćeg suda da je niži sud pogriješio na temelju domaćeg prava kad je donio nalog o lišenju slobode neće u svakom slučaju retroaktivno utjecati na valjanost lišenja slobode u međurazdoblju, već treba utvrditi je li sudsko rješenje o lišenju slobode utemeljeno na „teškoj i očiglednoj nepravilnosti“ u iznimnom smislu u kojem tu nepravilnost shvaća ESLJP ili je riječ o rješenju koje je u stvari valjano i djelotvorno, osim ako i sve dok ga ne ukine viši sud. Naposljetku, kada su u pitanju načela koja se primjenjuju kod ocjene arbitarnog oduzimanja slobode, relevantno je stajalište da je „arbitrarnost“ šira sfera ocjene od sfere samog nepoštovanja

domaćeg prava. Lišenje slobode bit će, dakle, arbitrarno unatoč zakonitosti prema domaćem pravu ako su utvrđeni elementi zle vjere ili varanja državnih vlasti, ako su sudovi nepravilno primijenili pravo na štetu osobe o kojoj se odlučuje, ako odluka o lišenju nema dostatno i relevantno obrazloženje, a važna je i brzina kojom su domaći sudovi donosili zamjenska rješenja kojima se određuje lišenje slobode koje je ili isteklo ili je utvrđeno nevaljanim.

Da bi se poštovao članak 5. stavak 1. točka (e) Konvencije, postupak koji dovodi do prisilnog smještaja pojedinca u psihijatrijsku ustanovu mora nužno pružiti jasna i učinkovita jamstva protiv svojevoljnosti s obzirom na ranjivost osoba koje pate od duševnih poremećaja i potrebu da se iznesu vrlo važni razlozi kojima se opravdava svako ograničenje prava na slobodu. To je ponajprije zadaća mjerodavnih tijela koja ocjenjuju dokaze što su pred njima izvedeni u konkretnom predmetu te koja donose odluku o tome treba li pojedinac biti lišen slobode kao „duševni bolesnik“. Stoga ta tijela moraju detaljno ispitati svako lišenje slobode kako bi osobe lišene slobode uživale djelotvornu procesnu zaštitu protiv svojevoljnog, odnosno arbitarnog pritvaranja.

U pogledu lišenja slobode osobe s duševnim smetnjama ESLJP smatra da se razdoblje od dva tjedna između prestanka valjanosti prijašnjeg naloga kojim je određeno pritvaranje u psihijatrijskoj bolnici i njegova ponovnog izdavanja može smatrati razumnim i odmjeranim. Međutim, odgoda od osamdeset i dva dana između prestanka prvotnog naloga kojim je određeno pritvaranje u psihijatrijskoj bolnici i njegova ponovnog izdavanja nakon toga uz nepostojanje odgovarajućih zaštitnih garancija kojima bi se osiguralo da se pritvaranje podnositelja zahtjeva nezakonito ne odugovlači, nesuglasna je s ciljem članka 5. stavka 1. Konvencije da zaštiti pojedince od arbitarnog pritvaranja.

Zaključak

U kaznenim postupcima što se vode protiv duševno oboljelih osoba koje čine posebno osjetljivu kategoriju okrivljenika pod nazivom *neubrojive osobe* praksa Ustavnog suda postavlja visoke standarde koji obvezuju i zakonodavca i pravosuđe. Ponajprije je na zakonodavnom planu posvećena posebna pozornost i određeni su normativni sadržaji za zaštitu neubrojivih osoba, gdje se pravnim definiranjem ponašanja svih sudionika u postupcima vezanima uz neubrojive osobe osiguravaju mehanizmi njihove zaštite te se na takvim normativnim temeljima gradi sudska praksa. Standarde *de lege ferenda* postavljaju brojni međunarodni dokumenti koji obvezuju Republiku Hrvatsku: deklaracije i preporuke Opće skupštine Ujedinjenih naroda, Vijeća Europske unije i Vijeća Europe inicirani od Svjetske zdravstvene organizacije i Svjetskog udruženja liječnika,¹⁸ kao i Konvencija. Takvi standardi propisani Ustavom i implementirani u domaće zakonodavstvo¹⁹ jamstvo su zaštite ljudskih prava duševno oboljelih osoba.

LITERATURA

1. *Omejec J.* Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava. Zagreb: Novi informator; 2013.
2. Odluke Ustavnog suda broj: U-III-726/2014 od 3. srpnja 2014. („Narodne novine“ br. 90/14), U-III-1048/2015 od 15. prosinca 2015. („Narodne novine“ br. 140/15) i U-III-3797/2015 od 4. veljače 2016. Dostupno na: www.usud.hr.

¹⁶ Presuda od 19. veljače 2015., zahtjev br. 75450/12.

¹⁷ Napominje se da građani pred ESLJP-om radi zaštite svojih konvencijskih prava podnose zahtjeve te ih se nastavno mjestimice naziva i „podnositelj zahtjeva“.

¹⁸ Npr., COEU Resolution 2000/C 218/03 od 29. lipnja 2000., COEU Resolution 2000/86/01 od 18. studenoga 1999., COE Resolution 1946. (2013) od 26. lipnja 2013., COE Resolution 1460 (2005) od 24. lipnja 2005., COE Resolution ResAP (2005) od 2. veljače 2005. i dr.

¹⁹ Zakon o pravima pacijenata, Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o socijalnoj skrbi, Obiteljski zakon, Kazneni zakon, Zakon o kaznenom postupku, Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Zakon o radu i dr.

3. *Goreta M, Jukić V.* Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama: ideje, norme, implementacija, evaluacija. Zagreb: Medicinska naklada; 2000.
4. *Goreta M, Jukić V, Turković K (ur).* Psihijatrija i zakon. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče; 1998.
5. Ustav Republike Hrvatske. „Narodne novine“ br. 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10 i 5/14.
6. Zakon o zaštiti prava pacijenata. „Narodne novine“ br. 169/04 i 37/08.
7. Zakon o kaznenom postupku. „Narodne novine“ br. 152/08, 76/09, 89/11 i 121/11 – pročišćeni tekst, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14 i 70/17.
8. Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. „Narodne novine“ br. 76/14.
9. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. „Narodne novine – Međunarodni ugovori“ br. 18/97, 6/99 – pročišćeni tekst, 8/99 – ispravak, 14/02 i 1/06.